

ДУМКИ ПОНАД ЧАСОМ

Яке місце займає художня література в цілісній культурі українців, у віддзеркаленні їхньої національної свідомості?

Незаперечна її роль в освіті, вихованні, формуванні естетичних смаків читача. Вона вчить і розважає, змушує думати й сприймати життя через емоційне, естетично довершене слово.

Белетристика і *красне письменство* – два терміни на позначення поняття, яке в свідомості мовців (навіть чи сучасних!) означає «художня література». Кожна назва має не лише спільну внутрішню форму (*красне письменство* – буквальный переклад французької назви *belles lettres*), а й свою історію в українській мовній культурі, загалом у гуманітаристиці. Сучасні мовці часом іронічно називають художні твори, або твори, які не містять достовірних фактів, але їх цікаво читати, белетристикою. Читачі сьогодні частіше говорять про «бестселери», «книжки року», тобто про видання, народжені часом книжкового бізнесу, ринковою економікою у сфері книгодрукування. Рідко чуємо й стилістично піднесений вислів *красне письменство*, хоч у XIX ст. ця назва художньої літератури була звична, стилістично нейтральна.

Змінюється семантика слів, їхня оцінка, як змінюється наше життя і самі поняття про життєві реалії.

А як змінюється ставлення до художньої літератури? Відомо, що в Радянському Союзі художня література насамперед виконувала роль ідеологічного інструмента, засобу формування свідомості «будівників соціалістичного суспільства», «справедливого суспільства соціальної

рівності», засобу виховання на засадах інтернаціоналізму «радянської людини як представника єдиного радянського народу з моральним кодексом будівника комунізму». Цей історичний експеримент побудови «комуністичного раю» в окремії «інтернаціональній», а фактично імперіалістичній державі виявився трагічним для багатьох народів. І хоч поняття *інтернаціональний* і *національний* в офіційних документах уживалися як нерозривний вислів-штамп, проте сутністю першого був великодержавний шовінізм, а у змісті другого влада завжди вбачала вияв «буржуазного націоналізму».

Художня література, творена українською мовою, цією найважливішою ознакою самоідентифікації нації, належала до національної культури й була виявом думання й самосвідомості людини. Адже мова – не лише формальні знаки, прийняті суспільством для порозуміння, для повсякденного спілкування. У мові художньої літератури читача зацікавлює висловлена думка, знайомство з іншою культурою, пізнання подібних чи відмінних людських характерів, що завжди супроводжується емоційним сприйманням художнього тексту.

Чи можуть дослідники за художніми текстами відтворювати історичний час і що вважати таким часом? На перший погляд, історичний час – категорія об'єктивна, незмінна, проте сприймають і описують його люди, які по-своєму бачать і розуміють цей час.

Література т. зв. «соціалістичного реалізму» була дуже різною і щодо відтворення історичного часу, і щодо передавання настроїв, оцінок, почуттів людей, які жили в цей час. Мова художньої літератури як інструмент почуттєвого сприймання світу формувала світогляд читача з його прагненням до знань, виявляла в різних формах український кордоцентризм, романтизм, нахил до філософського осмислення життя.

Через те, що в художньому стилі українська мова, маючи давні писемно-літературні традиції, почувалася найбільш природно, критерієм вибору літературної норми була мовно-художня практика видатних письменників, а художній стиль виконував роль провідного, соціально визначального порівняно з іншими функціональними стилями літературної мови. Відомий вислів, що письменники в Україні більше, ніж

письменники, означає, що вони активні учасники громадсько-політичного життя.

Талант письменника полягає в широті його мислення, здатності на основі конкретних фактів із спостереженого життя людей оцінювати, аналізувати стан суспільних відносин, прогнозувати тенденції розвитку суспільства. Звичайно, це не аналітичні наукові матеріали, не вказівки для конкретної діяльності, проте інтуїція, глибокий погляд художника слова випереджає час і передбачає майбутнє.

Чи був у художній творчості «золотий вік» для української мови? Пригадуючи відносно близький до нас час, коли мільйонними накладами виходили українськомовні книжки, що поповнювали сільські й міські бібліотеки, ми не говоримо про «золотий вік» для української мови. Схильність людського розуму міфологізувати (переписувати) історію позначається й на оцінках розвитку літературної мови.

«Відродження» української літературної мови пов'язують з періодом 20–30-их років ХХ ст., але варто зауважити, що процес розвитку мови не зупинили трагічні сторінки української історії, плановане винищення української інтелігенції як буржуазних націоналістів. Так само не змогли цього зробити й наступні ідеологічні заходи, що мали на меті виховання єдиного радянського народу. Адже в Україні і поза її межами жили люди – носії української мови, які зберігали українську ментальність.

Сучасні глобалізаційні процеси змінюють українське суспільство й відповідно змінюють мовні смаки. Насамперед це стосується побутової культури – назв запозичених реалій. Проте ширше контактування мов виявляє їхні глибші відмінності, пов'язані з етнопсихологією спілкування. У добу цивілізаційних зламів (а саме в такий час ми живемо) відбувається переоцінка взірців, ідеалів у всіх сферах. Адже національна культура – це політична, наукова, художньо-літературна, театральна, побутово-ужиткова, професійна тощо культура. І всі ці різновиди культури віддзеркалюються в мові сучасників. Сучасники – люди трьох поколінь, і в часи цивілізаційних зламів відстані між поколіннями та оцінкою їхньої мови збільшуються. А втім, ми говоримо про

літературну, тобто нормовану, загальноприйнятую мову, яка властива певному історичному періоду життя українців.

Мова української художньої літератури багата на інформацію про етнокультурні й етнопсихологічні особливості спілкування й специфіку мовомислення українців.

Перечитуємо твори Гончара. У них відображено українську культуру з її тодішніми здобутками і втратами, оцінками духовності й людської гідності.

Час Гончара – час особливого філологічного ставлення до літературної мови. Це зараз про неї часом говорять як про дистильовану, нежиттєву, але тоді художники слова прагнули шліфувати, виробляти соціально престижний різновид національної мови, яким є культивована нормована літературна мова. Мовно-естетичний канон літературного стандарту – це традиції прози Коцюбинського, Яновського, на яких виховувався Гончар.

Час, у який жив і творив письменник, ідеалізований, романтизований. У мову-мислення своїх персонажів він уводить оцінку КАРТИННО і сам пояснює, що коли за це платили власним життям, то така картинність, такий ідеалізм виправданий реальністю, конкретними долями людей: «ЛЮДИ ТАК ЖИЛИ», так відчували, сприймали, так розуміли виклики часу.

Пишучи історію України-Руси, М. Грушевський наголошував, що українці збереглися як окремий етнос з його антропологічними, мовними, психічними, історико-культурними ознаками незалежно від того, в якій імперії їм доводилося жити.

«Хай комусь аж надто елементарним чи навіть смішним може видатись світ, із якого ми вийшли, а для нас він був і буде джерелом роздумів, бо ми жили там, де все, як нам здається, було ближче до самого себе, до природи, до трав, до неба і сонця, може, навіть ближче до речей складних, до тих витоків гармонії, що їх так нервово й болісно шукає людина сучасна...» (Олесь Гончар).

Світлана Єрмоленко